

אושרי זיגלבוים

מ"טוב למות בעד ארצנו" ל"טוב לעוף בעד עצמנו"¹

עיון בלשני-סמנטי בערך ההקרבה במקראות הלימוד

המחקר ינתח באמצעות כלים בלשניים-סמנטיים שמעמידה הסמנטיקה הקוגניטיבית את ביטויי של ערך ההקרבה ביצירות המופיעות במקראות הלימוד של כיתות ו' במגזרי החינוך היהודי בישראל. כלים אלו משמשים לזיהוי מבנים הכרתיים-תודעתיים המעצבים את תודעתם של תלמידי בית הספר. ניתוח סמנטי-קוגניטיבי של מושג ההקרבה חושף את גוני המשמעות שלו, ומעלה לפני השטח שישה שדות סמנטיים מרכזיים שמכוננים את מושג ההקרבה: שדה הדת, שדה ההתיישבות ועבודת האדמה, שדה המלחמה, שדה הגבורה, שדה הרעות ושדה הטבע. ההשוואה בין מקראות מגזרי החינוך השונים חושפת את העיסוק הרב והמקיף בערך ההקרבה במגזר הממלכתי לעומת הדרתו המוחלטת כמעט ממקראות המגזר החרדי. מגמות שונות מתגלות ביחס לערך ההקרבה – חלק מהיצירות מאדירות את חשיבות ההקרבה למען הקולקטיב ולמען המולדת, חלק מטילות ספק בחיוניות ההקרבה ואחרות מתמקדות בקורבנות ודוחקות את הגיבורים לשוליים. יחד עם זאת כל מגזרי החינוך, למעט החינוך האנתרופוסופי מדגישים ביצירותיהן את ההשתייכות של הפרט לקולקטיב, כלומר לחברה הישראלית בכללה, כך למשל גם כאשר ההתמקדות היא בקורבנות ולא בפעולת ההקרבה, נקודת המבט היא קולקטיבית וזיכרון הנופלים והקרבתם מוצגים כערך לאומי. ממצאי המחקר מציעים מבט ביקורתי על מקראות הלימוד ועל דרכי הבניית המציאות של המתחנכים הרכים.

1. חינוך לערכים

הנחלת ערכים כחלק מחינוך הילדים במסגרת בית הספר היא סוגיה שנויה במחלוקת. חינוך לערכים מושפע מהשקפות עולם ומאינטרסים של קבוצות חברתיות שונות המבקשות להטביע את חותמם על החינוך לערכים הן בבית הספר והן מחוצה לו, וכך להשפיע על עיצובו של הפרט. מרבית בתי הספר היסודיים בישראל משתמשים כיום במקראות המכילות אוסף של יצירות ספרות לצורך הוראת כישורי שפה. חומרי הלימוד שאליהם נחשף הילד בכיתות הראשונות של בית הספר, מהווים אמצעי לחינוך ולהקניית ערכים שאותם מעוניינים לקדם קובעי המדיניות, והם משמשים כלי מאבק על ערכים ועל אידיאולוגיות של מעצבי המקראות. הטקסטים הכתובים מעניקים תחושה

1 הביטוי הראשון שבכותרת הוא כידוע המילים האחרונות המיוחסות לגיבור הלאומי יוסף טרומפלדור. צוטט בשנת 1920 על ידי יוסף חיים ברנר בספרו "תלחי – האדמה" (פרויקט בן יהודה: <https://benyehuda.org/read/433>). את הביטוי השני מצאתי בטור של אברהם בלבן בעיתון 'הארץ': "רשימות תל אביביות". שם הוא מתאר את התרשמותו משתי נערות צעירות בתל אביב שעל חולצותיהן הודפסה הכרזה הזו המביעה בדרך הפרודיה שינוי ערכים מהותי בחברה הישראלית של האלף השלישי. זו גם הכותרת הראשית של הרשימה שהופיעה במדור 'ספרות ותרבות' ב'23 באוגוסט 2020: <https://www.haaretz.co.il/literature/tlvlist/premium-1.9079394>.

שהם אובייקטיביים וחסינים בפני ביקורת, וכך מאפשרים להישען עליהם כאמצעי להצגת אידאות ואמונות, כמו היו בלתי ניתנים לערעור. משום כך מקראות הלימוד מהוות בבואה לאופן שבו מבקשת החברה לראות את עצמה, והן מאפשרות להבין כיצד הממסד החינוכי בישראל מבקש לחנך את תלמידיו (חקק וחקק: 2002; מלצר, 2012; קיזל, 2012; רגב, 1992; רוזנטל, 2015).

החינוך לערכים לאומיים ממלא שלושה תפקידים מרכזיים: יצירת מודעות להשתייכות לעם ולמדינה וטיפוח רגשות התומכים בהשתייכות זו; טיפוח זיקת התלמידים לתרבות הלאומית ולערכיה במקביל ליצירת הזדהות עם יוצרי התרבות; ועידוד המחויבות לרווחתו של הלאום ולעתידה של המדינה לצד מחויבות לערכים אוניברסליים ופיתוח חשיבה ביקורתית ביחס ללאום ולתרבותו (דוד, 2012). אחד הערכים הלאומיים שהוטמעו בספרות הילדים העברית הוא מוטיב הלחימה וההקרבה על הגנת המולדת. מוטיב זה נשאב מהתפיסה הלאומית הרומנטית ומהאידיאולוגיה הסוציאליסטית שראתה את צורכי הפרט כפופים לצורכי הכלל, והוא כורך בין התקומה הלאומית לבין אפשרות של הקרבת החיים. מוטיב ההקרבה קושר את ההתחדשות הלאומית ללידה הכרוכה בדם, ומתייחס למוות במלחמה כבלתי נמנע וכתורם לניצחון ולהבטחת קיומה של האומה (זרובבל, 2004; משיח, 2000; רגב, 1992).

2. בין גבורה, הקרבה וקורבן

המוטיבים החוזרים במתודולוגיות לאומיות בעולם כולו נשענים לרוב על גיבורים לאומיים בעלי מעלות, כגון גבורה צבאית, נדיבות, מזג סוער, נאמנות ומעל לכול אהבת המולדת. הגיבורים מקבלים את הערכת הציבור בדיעבד, ולא באופן מיידי (Smith, 1986). 'הקרבה' היא מושג מרכזי במיתוס הגבורה. הנופלים הופכים גיבורים, משום שהקריבו את עצמם למען מטרה חשובה כחלק מהמסרים הערכיים שעיצבו את הזהות הלאומית הישראלית, כגון "טוב למות בעד ארצנו" ו"במותם ציוו לנו את החיים". בהתאם לכך, השימוש במושג 'גיבורים' בהתייחס להרוגי המלחמות היה טבעי, והפך לחלק מהשפה הרשמית: "גיבורי האומה", "גיבורי העצמאות", "גיבורי מלחמת הקוממיות" ו"גיבורי ישראל" היו כינויים שונים שבהם השתמשו פוליטיקאים ואנשי ציבור בישראל. מאוחר יותר איבד המושג המליצי 'גיבורים' את מקומו, ובמקומו הוכנסו ביטויים פשוטים יותר ופחות טעונים רגשית כמו 'חללים' ו'נופלים'. שינוי זה מתבטא בשינוי שמו של חוק "יום הזיכרון הכללי לגיבורי מלחמת הקוממיות" (1963) ל"חוק יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל" (1980).

היהדות מבחינה בין גבורה שלילית בדמות כוח פראי שמטרתה להרוג ולהשמיד, לבין גבורה חיובית שהיא כוח אנושי רוחני וגופני המתנגד לרשעות, ומגן על הצדק ועל היושר, כפי שעולה מביטויים כגון "אל קנא ונוקם", "אל נקמות", "עין תחת עין", "דם תחת דם", "חרב נוקמת" ועוד. הבחנה נוספת היא בין גבורת הגוף העוסקת בפעולה שמבצע האדם כלפי ישות אחרת, לבין גבורת הנפש הקשורה בכיבוש האדם את עצמו ואת תאוותיו (הכהן־קוק, 1974; קלוזנר, 1945). הדברים נקשרים לתפיסות דתיות־הלכתיות המוצאות חשיבות בשליטה במאוים וביצרים פנימיים (עזריהו, 1995; 2006).

כיום, בעקבות תהליכים המתחוללים בעולם המערבי, השתנתה התפיסה המסורתית הרואה בגיבור כמייצג אידיאל של שלמות וכמי שמוכן להקריב את עצמו. בעידן הפוסט־הרואי הנוכחי בעקבות אשליית השוויון שמייצרת הדמוקרטיה, כל אחד יכול להיות ידוען, וכך הפכו דווקא ידוענים לגיבורים – דמויות קומיקס, ספורטאים, כוכבי קולנוע וטלוויזיה. שינוי נוסף במעמד הגבורה חל בעקבות התפיסה הרומנטית של השמאל הרדיקלי אשר האדירה את האיש הפשוט, והובילה ליצירתו של האנטי־גיבור הספרותי המגלם את החולשות האנושיות. בהמשך לכך הועדפו הקורבנות על פני הגיבורים, ומילאו תפקיד ראשי של מייצגי הצדק והמוסר (עזריהו, 1995; 2006). המושג 'הקרבה' מקורו בפולחן הדתי שבו שימשה פעולת הקרבת הקורבנות כלי לחיזוק הקשר בין המאמינים לבין אלוהים. בפולחן החילוני ההקרבה נתפסה כהקרבה על 'מזבח' המולדת והאומה. הקרבה זו דורשת מהפרט למלא תפקיד כפול – להקריב את עצמו ואת צרכיו ולהיות קורבן לפעולתו (זרובבל, 2004; עזריהו, 1995).

לאורך השנים חל שינוי במרכזיותה של ההקרבה הפטריוטית בתרבות ובחברה הישראלית: בתקופת היישוב ובשנים הראשונות לקום המדינה מילאה ההקרבה הפטריוטית תפקיד מרכזי. מילותיו האחרונות של יוסף טרומפלדור: "טוב למות בעד ארצנו" מיצו את מיתוס ההקרבה שנתפס לא רק כגורל וכהכרח המציאות, אלא אף כתופעה חיובית המובילה לגאולה לאומית; בסוף שנות ה־60, ובעיקר לאחר מלחמת יום הכיפורים, ניכר שינוי ביחס למיתוסים של הגבורה וההקרבה הלאומיים. באותן שנים שונתה הסיסמה הפטריוטית, והוצגה כשאלה פתוחה המביעה ספקנות: "טוב למות בעד ארצנו?". ספקנות זו חדרה לשיח הציבורי ולספרות העברית שהחלה להסתייג מדמות האב הנכון להקריב את בנו, אולם מערכת החינוך המשיכה להדגיש את ההקרבה הפטריוטית כערך מרכזי; מלחמת לבנון הראשונה ופרוץ האינתיפאדה בסוף שנות ה־80 העמיקו את חוסר ההסכמה לגבי ההקרבה הפטריוטית, וערערו על הנטייה להאדיר את המוות כתוצר של פעולה

הרואית. הביטוי המחאתי – "טוב למות בעד עצמנו"² מביע את דחיקתם של הערכים הלאומיים הקולקטיביים על ידי הערכים האינדיבידואליסטיים המתנגדים לערך ההקרבה הפטריוטית. אולם גם בתקופה זו המשיך השיח החינוכי ההגמוני להבליט את ההקרבה הפטריוטית כערך לאומי מרכזי (אלמוג, 2013; זרובבל, 2004).

הקרבה המורפרסמנטית בין המושג 'הקרבה' לבין המושג 'קורבן' מעלה לפני השטח את הניגוד בין קורבן אקטיבי המתייחס לגיבורי האומה שהקריבו את חייהם למען הכלל, לבין קורבן פסיבי המתייחס לאדם שקיפח את חייו ללא התנגדות או פעולה מצידו. שימוש כפול זה במושג 'קורבן' מלווה את החברה הישראלית מראשית הציונות (גן, 2014). דוגמה לפיצול בין קורבן אקטיבי לבין קורבן פסיבי עולה בהקשר לזיכרון השואה. עד למשפט אייכמן (1961) לקורבנות השואה שנתפסו כמי שהלכו "כצאן לטבח" ניתן יחס שלילי, לעומת ההאדרה והכבוד שהוענקו לקורבנות האקטיביים שמרדו בנאצים. עם חשיפת העדויות במשפט אייכמן התגברה תחושת ההזדהות עם הקורבנות הפסיביים, והיטשטש הניגוד בין סוגי הקורבנות (גוטוויין, 1999). היחס המסתייג כלפי קורבנות השואה נקשר באופן טבעי לרצון הציוני להמיר את הפסיביות לאקטיביות באמצעות יצירת טיפוס יהודי "חדש", לוחם, המקריב עצמו באופן פעיל לטובת הכלל.

3. שיטת המחקר והקורפוס

המחקר הנוכחי מאמץ את הנחותיה ואת שיטותיה של הסמנטיקה הקוגניטיבית. במוקד מחקר היסודי של הסמנטיקה הקוגניטיבית עומדת הזיקה שבין מילים ומושגים וחקירת תהליך העיבוד ההכרתי של זיקה זו. המחקר הנוכחי נשען על שיטת השדות הסמנטיים של סוברן (1994; 2006) אשר פותחה ככלי מחקרי בלשני ופואטי. שיטה זו מוליכה את החוקר מן המילים, מן המושגים ומיחסי המשמעות שביניהם אל ההתארגנות של המערכת המושגית ואל תשתיות התודעה המבוססות על התנסויות חושיות באמצעות שישה אמצעים: גילוי היחסים הסינכרוניים בין קבוצות ותת-קבוצות של משמעות בשדה הסמנטי הנחקר; תיאור תרומתו של המידע הדקדוקי-מורפולוגי ליצירת גוני משמעות בשדה; בדיקת הסינטגמות והצירופים הכבולים בשדה הנחקר ובחינת ההקשרים העולים מהם; גילוי המילים הפוליסמיות בשדה המשמעות הנחקר; חקירת המטפורות בשדה תוך בחינת המיפויים העומדים בבסיסן במטרה לחשוף קשרים בין שדות סמנטיים; מעקב אחר המעצמים ואחר המודלים החושיים והמרחביים שעליהם מתבססות מילות השדה.

² ב'28 בפברואר 1992 על שער המוסף של העיתון "שבעה לילות" הופיע תצלום של אביב גפן ועל חזהו כתובת אדומה: "טוב למות בעד עצמנו".

הדרך שבה הלשון מחלקת את השדות הסמנטיים שבה, משקפת את אופייה של חברת הדוברים. המחקר מתבסס על ההנחה כי חקירה של שדות סמנטיים משקפת תפיסות חברתיות של קהילות דוברים בזמן נתון (Kittay, 1992) ואת השינויים שחלים בהן, כפי שהם משתקפים במקראות הלימוד של כיתות ו.

קורפוס המחקר מורכב ממקראות לימוד שהן למעשה אסופות של יצירות ספרותיות שנבחרו בידי עורכים, ונועדו ללימוד ולהעשרת השפה העברית בקרב התלמידים. למקראות הלימוד בבית הספר היסודי נודע תפקיד חשוב בעיצוב תפיסת העולם הערכית של התלמיד והן משמשות כלי לעיצוב הזיכרון הקולקטיבי של המתחנכים הרכים. מחקר זה הוא חלק ממחקר רחב יותר שהקיף עשרים מקראות המיועדות לכיתות ו' שיצאו לאור מקום המדינה ועד ימינו בכל מגזרי החינוך היהודי בישראל: ממלכתי, ממלכתית וחרדי. נוסף למקראות נבחנו תוכניות לימוד הכוללות רשימות טקסטים לקריאה מבתי ספר אנתרופוסופיים שאין בהם מקראות. ניתוח סמנטיקוגניטיבי של ערך ההקרבה במקראות הלימוד חושף שישה שדות סמנטיים מרכזיים שיוצגו בהרחבה להלן.

4. הממצאים – ערך ההקרבה במקראות הלימוד

העיון בערך ההקרבה המשתקף ביצירות רבות במקראות הלימוד מגלה זיקה לשישה שדות סמנטיים שיוצגו בסעיף זה: שדה הדת; שדה ההתיישבות ועבודת האדמה; שדה המלחמה; שדה הגבורה; שדה הרעות; ושדה הטבע.

4.1 שדה הדת

ההקרבה נקשרת לשדה סמנטי של קדושה, כפי שמתבטא בצירופים "מוות על מזבח המדינה", "מוות קדושים", "הקרבה על המזבח" ו"מוות על קידוש השם" (זרובבל, 2004). במקראות הזרם הממלכתיתית מוצגת נכונותם של היהודים להקריב את חייהם בעבור אמונתם כ"קידוש השם", וכך מסופר בפרק שנקרא "השואה וקידוש השם" על יהודים שנהרגו, משום שסירבו להמיר את דתם (טברסקי ומלכיאל, 1968: 247–255). בעוד "קידוש השם" מבטא תפיסה שאפיינה את עיצוב זיכרון השואה במקראות החינוך הממלכתיתית, ומשמעותה האדרת המוות וההקרבה למען האמונה באלוהים; במקראות החינוך הממלכתי תפיסה זו עברה תהליך של חילון לטובת רעיון "קדושת החיים", והיא מאפיינת גם את עיצובו של יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ולנפגעי פעולות האיבה באמצעות הדגשת ערך החיים וייעודם של הנופלים שהקריבו את חייהם למען המולדת.

שדה הדת נקשר לערך ההקרבה בסיפור עקידת יצחק שבו נדרש אברהם לעקוד את בנו, יצחק, על פי מצוות אלוהים. סיפור העקידה מייצג את שיאה של ההקרבה המבטאת מסירות נפש ואמונה מוחלטת באל. בשירה של נעמי שמר "עֶקֶדְתָּ יִצְחָק" (טליתמן ושליטא, 1996 : 311) המופיע במקראת החינוך הממלכתי אברהם הוא המקריב, ויצחק הוא הקורבן.

קח

את יצחק

והעלהו לעולה

על אחד הקרים [...]

ומכל הקרים

שבארץ הזאת

תעלה צעקה גדולה.

ההקרבה בשיר היא חלק מפולחן דתי המצריך קרבה לאל הן במובן הרוחני והן במובן המוחשי. כך הקרבה לאל היושב במרומים מתבטאת בעלייה למעלה: "העלהו" "עולה", "הרים", "תעלה". לייקוף וגיונסון הצביעו על המטפורה "גבוה הוא הרבה" כאחת מהסכמות המטפוריות הבונות את ההכרה (Lakoff & Johnson, 1980). לדפוס זה יש עדויות בעברית הקושרות את הגובה לשדה החיוביות: "התעלות נפש", "התרוממות רוח", "מצב רוח מרומם", ובעגה – "מרחף מאושר", "הוא בעננים". הצעקה העולה מן ההרים קושרת את ההקרבה לשדה הרעש, כפי שמשתקף גם בכותרת הסיפור "צעקת האבות" (אריאל, בליך ופרסקי, 1967 : 392–393). סיפור זה שנכתב לזכר נפילת ל"ה ההרוגים בדרך לגוש עציון מאזכר את סיפור עקידת יצחק:

שמעו האימהות את זעקתו של אברהם ואת בכי יצחק ותצאנה שרה, רבקה ולאה, ולקראתן באה רחל לראות בחמש ושלושים הגוויות היקרות. היו עומדות על הגוויות, מגפפות, מנשקות אותן.

– בני הטהורים, פתחה שרה ואמרה, מה אומר לאמותיכם המצפות לכם, אנוכי לא יכולתי לעמוד בניסיון של עקידת בני יצחק, ואתן חמישה ושלושים בני עקדתן? [...]

החמישה והשלושים מבניכם קידשו היום בדמם את הררי חברון, בזכותם תיגאל הארץ משממותה, בזכותם תקום הארץ אשר נשבעתי לתת לכם, לבניכם ולבני בניכם עד עולם.

ניכרת כאן הרחבת המשמעות של עקדת יצחק לעקדת הבנים ולהקשר הלאומי, אולם הצידוק להקרבה משלב גם היבט דתי – נפילת הבנים הובילה להגשמת הבטחתו של האל לשכון בארץ ישראל לדורי דורות. בדבריו של דוד ברגוריון המובאים במקראת החינוך הממלכתי "זהר גבורתם יעמד

לְעֵד" (אריאל, בליך ופרסקי, 1967 : 390–391) נעשה שימוש בצירוף "עֲקֻדַּת־הַמּוֹלְדֵת" המהדהד את סיפור עקדת יצחק :

וּבְבוֹא הַרְגַע הַגָּדוֹל, הַמֵּר וְהַמְכָרִיעַ – דָּרְכוּ הַנְּעָרִים לֹא, וּמַעַל עֲקֻדַּת־הַמּוֹלְדֵת נָגַר דָּמָם הַטָּהוֹר, וְחַיֵּיהֶם הַפּוֹרְחִים נִגְדְּעוּ בְּאֶבֶם, וְכָבֵה זִיו עֲלוּמֵיהֶם – לְמַעַן קוּמְמִיּוֹת יִשְׂרָאֵל.
הצירוף "עקדת־המולדת" מבטא את חיוניותה של ההקרבה למען אהבת המולדת ותקומת המדינה ומדגים שלב נוסף בתהליך החילון שעבר מושג ההקרבה שהוזז ממסגרת תוכן דתית למסגרת תוכן קולקטיבית־לאומית.

4.2 שדה ההתיישבות ועבודת האדמה

בראשית הציונות, כאשר רעיון השיבה לארץ ישראל החל לקרום עור וגידים, התעוררה מחדש השאיפה לעבוד את אדמת הארץ וליישבה כחלק מעיצוב הזהות הלאומית החדשה. הקשר בין שדה ההתיישבות ועבודת האדמה לבין ערך ההקרבה מושתת על הזיקה בין האדמה לבין החיים והמוות, כפי שעולה מן הפסוק המקראי: "בְּזַעַת אֶפְיֶךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֵד אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לְקַחְתָּ כִּי עֹפֵר אֶתָּה וְאֶל עֹפֵר תֵּשׁוּב" (בראשית ג, יט). האדמה בפסוק זה אינה רק המקום שבו נולד האדם אלא גם האם היולדת את בנה מבטן אדמתה (בר־פזי, 2006). הקשר בין האדם לאדמה עולה גם מהטקסט "שְׁלוֹ נַעֲלִיכֶם" (אריאל, בליך ופרסקי, 1967 : 408) המופיע במקראת החינוך הממלכתי :

שְׁחוּ וְנִשְׁקוּ אֶת הָאֲדָמָה, אֵל תִּתְבַּיְשׁוּ, נְעָרִים מְסָרוּ נַפְשָׁם עֲלֶיהָ וְאֵינָם!

נִשְׁקוּהָ, נִשְׁקוּהָ – עֲלֶיהָ בְּעֶצֶם תִּמְתְּן נַפְלוּ נְעָרוֹת – –

וְדַמְעוֹת שְׂכֹל אֲשֶׁר לְאִמּוֹת עֲנֻגוֹת וְכוֹאֲבוֹת הִרְטִיבוּ רַגְבֵיהָ.

דמעות האימהות השכולות מלחחות את האדמה שלמענה הקריבו הבנים את חייהם. הזיקה בין המושגים "אדם" ל"אדמה" מתבטאת תחילה בקשר תיאולוגי – האדם הראשון במקרא נקרא כך על שם האדמה שממנה לוקח ובקשר מורפולוגי המיוצג בשורש המשותף אד"מ. כמו כן מתגלה קשר סמנטי־קוגניטיבי עמוק יותר המתבטא במטפורה "האדמה היא אם", כך עולה למשל משירו של יענקל'ה רוטבליט "אימא אדמה" ומשירו של יעקב אורלנד: "אֲנַחְנוּ שָׂרִים לָךְ, מוֹלְדֵת וְאִמָּא, אֶת שִׁיר הַשִּׁירִים לְעַמֶּל."

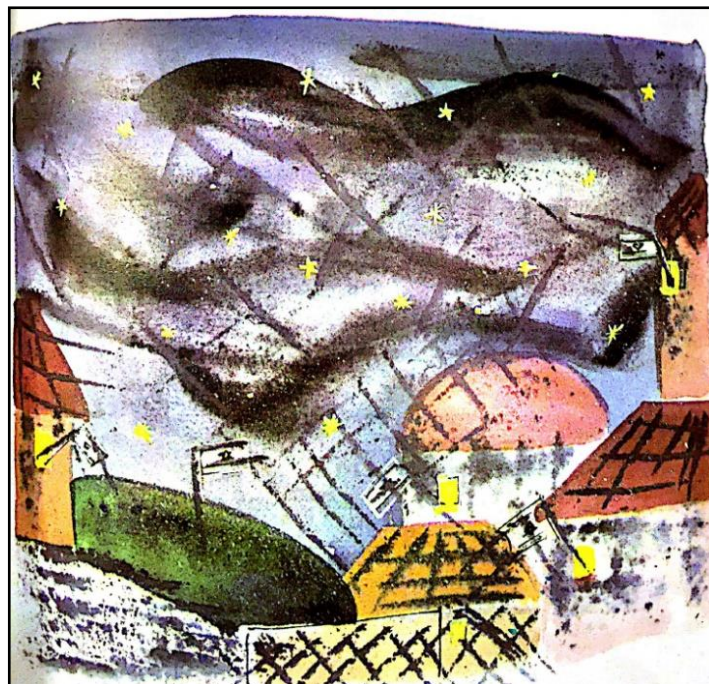
במקראה המיועדת לבתי הספר הממלכתיים מופיע המנון תנועת הלח"י "חיילים אלמונים" (פרס־פרסקי, 1992 : 235–236) שחיבר יאיר שטרן, מנהיג התנועה. השיר מבטא היטב את הקרבת החיים החיונית והכמעט מיוחלת למען העם ולמען המולדת :

רְצוּנֵנוּ : לְהִיּוֹת לְעוֹלָם בְּנֵי־חוֹרֵין!

חֲלוּמֵנוּ : לְמוֹת בְּעֵד עַמָּנוּ! [...]

בְּדַמְעַת־אִמָּהוּת שְׂכוּלוֹת מְבָנִים,
וּבְדָם תִּינוּקוֹת טְהוֹרִים,
כְּמוֹ בְּמֶלֶט נְדָבִיק הַגּוֹפּוֹת־לְבָנִים
וּבְנֵן הַמּוֹלָדֶת נָקִים!

ארבע השורות האחרונות מביעות את המטפורה "המולדת היא בניין" המוקם על תשתית ההקרבה. הבחירה בצירוף "גופות־לבנים" והאנלוגיה בין דמעותיהן של האימהות השכולות ודם התינוקות לבין המלט המחבר את לבני הבניין, מציגות את ההקרבה כחלק בלתי נפרד מההתיישבות. לפי סוברן (Sovran, 2013: 143, 149-152), הבחירה להשתמש בלקסמה "מולדת" מבטאת נימה של עבר היסטורי, לידה וילדות, ופורטת על רגשות הכמיהה והגעגוע למולדת שלא נשכחה במשך שנות הגלות. האיור הנלווה לשיר מתאר את הניגוד בין התקומה וההתיישבות המיוצגות במבנים הצבעוניים שעליהם מתנוססים דגלי ישראל לבין ההקרבה והמחיר הכבד המיוצגים בקווי מתאר המדמים גדר ובמשיכות מכחול עבה בצבע שחור.

יצירות רבות המופיעות במקראות הלימוד קושרות בין שדה ההתיישבות לבין שדה המלחמה שיוצג בהרחבה בסעיף הבא. הקשר בין שני השדות הללו מבטא את המחויבות של תושבי הארץ לעבודת האדמה ולהתיישבות בה.

4.3 שדה המלחמה

שדה המלחמה נקשר באופן תדיר במקראות הלימוד להקרבה למען המולדת והמדינה, זאת משום שמלחמות ישראל נתפסות כמלחמות הגנה על גבולות מפני פלישה או איום, והובילו להקרבה של חיילים ושל אזרחים רבים. שירו של נתן אלתרמן "מגש הכסף" פורסם לראשונה במדור "הטור השביעי" בדצמבר 1947, והוא מופיע במקראות הלימוד של המגזר הממלכתי והממלכתית-דתי (אנטמן, 2005 : 115 ; טליתמן ושליטא, 1996 : 307) :

— — אַז מַנְגֵד יִצְאוּ

נַעֲרָה וְנַעַר

וְאַט־אַט יִצְעָדוּ הֵם אֶל מוֹל הָאֶמָּה.

לוֹבְשֵׁי חֵל וְחַגוֹר, וְכַבְדֵי נַעֲלִים,

בְּנִתִּיב יַעֲלוּ הֵם הַלּוֹךְ וְהַחֲרֵשׁ.

לֹא הִחְלִיפוּ בְּגָדָם, לֹא מָחוּ עוֹד בְּפָמִים

אֶת עֵקְבוֹת יוֹסֵף הַפָּרֶזֶק וְלֵיל קוֹרְהַאֵשׁ [...]

דִּם הַשְּׂנִיִּים יִגָּשׁוּ, וְעַמְדוֹ לְבָלִינוּעַ.

וְאַיִן אוֹת אִם חַיִּים הֵם אוֹ אִם יְרוּיִים.

אַז תִּשְׁאַל הָאֶמָּה, שְׁטוּפַת דְּמַעַן וְקָסָם,

וְאָמְרָה : מִי אַתֶּם? וְהַשְּׂנִיִּים, שׁוֹקֵטִים,

יַעֲנוּ לָהּ : אֲנַחְנוּ מִגֵּשׁ הַכֶּסֶף

שֶׁעָלְיוֹ לָךְ נִתְּנָה מְדִינַת הַיְהוּדִים.

שדה השקט נקשר בשיר להקרבה ולמוות : "הלוך והחרש", "אין אות", "שוקטים". שדה המלחמה משתקף הן בלבושם של הנער והנערה והן במילים "קרהאש", "דום", "ירוויים". לצידו מופיעים כאן שדות נוספים : שדה השקט הנקשר להקרבה ולמוות – "הלוך והחרש", "אין אות", "שוקטים". מטפורת המסע מיוצגת במילים : "יצאו", "יצעדו", "כבדי נעלים", "נתיב" ו"עקבות", והצירוף "מגש הכסף" מסמל את ההקרבה השלמה של צעירים רבים על מזבח תקומת מדינת ישראל. ביצירה "הבנים" (פרסקי, 1983 : 418–419) המופיעה במקראות החינוך הממלכתי, מובאת פרפרזה על "מגש הכסף" :

המלחמות אינן דומות זו לזו. הלוחמים דומים.

הנשק משתנה ממלחמה למלחמה, השטח משתנה, המהלכים משתנים. הנופלים אינם משתנים [...]

אלתרמן – מגש הכסף : "הם מגש הכסף אשר עליו ניתנה מדינת היהודים".

ניתנה?

ניתנת. חוזרת וניתנת לנו, ושוב ושוב ניתנת לנו מחדש. שנה אחר שנה. דור אחר דור.

אבות. ובנים. ובני בנים.

המלחמה מוצגת ביצירה כמצב משתנה, ואילו הלוחמים והנופלים מבטאים מצב קבוע של הקרבה בלתי פוסקת. כמו כן הביקורת המועברת בסוף היצירה כלפי דבריו של אלתרמן בשיר "מגש הכסף" מבטאת שינוי בתפיסת ההקרבה – לא עוד הקרבה מרצון כערך לאומי עליון, אלא ייאוש מאיך-ספור הנופלים ומההקרבה שהפכה שגרתית.

בבתי הספר האנתרופוסופיים מובעת התנגדות ברורה להקרבה, והטלת ספק בחיוניותה של ההקרבה לקיומה של המדינה. כך עולה מהטקסט "אוהל השכול והתקווה" (אחיטוב, 2014). הטקסט מביא את סיפורו של רמי אלחנן, אב ששכל את בתו בפיגוע התאבדות במדרחוב בירושלים, ומשתתף בפורום המשפחות השכולות הישראלית-פלסטיני:

אין לי שום דרך להסביר את השינוי שהתחולל בי במפגש הראשון עם חברי הפורום [...] מאותו יום ואילך אני מקדיש את חיי לעניין האחד והיחיד הזה. ללכת מאוזן לאוזן ומאדם לאדם ולצעוק בקול גדול, באוזני כל מי שמוכן לשמוע וגם באוזני אלה שאוזניהם אטומות — זו לא גזירת גורל שאיננה ניתנת לשינוי. לא כתוב בשום מקום שאנחנו צריכים להמשיך למות ולהקריב את ילדינו לנצח נצחים בארץ הקדושה והקשה הזאת. אנחנו יכולים ואנחנו חייבים לשבור אחת ולתמיד את מעגל הדמים האינסופי המטורף הזה של רצח ותגמול ונקמה וענישה שמסתובב סחור סחור בלי סוף, ללא תכלית, ללא מנצחים, רק עם מפסידים. צעקת האב נקשרת לשדה הרעש, ומבטאת את הרצון לשנות את המצב שבו הישראלים והפלסטינים מצויים כל העת. לעומת זאת אוזניהם האטומות של חלקים מן הציבור מבטאות את התפיסה הרווחת, לפיה ההקרבה היא הכרחית, ובתוך כך גם המלחמה. הצירוף "מעגל הדמים" מתאר את האינסופיות של המלחמות שגובות קורבנות רבים והקרבה בלתי פוסקת. ההורים מתוארים כאלו המקריבים את חיי ילדיהם אשר הופכים בכך לקורבנות. בניגוד לתפיסת שבה בכל מלחמה יש מנצח ומפסיד, האב סבור כי שני הצדדים מפסידים, ולכן יש לפעול באופן אקטיבי לסיום הסכסוך. טקסטים מסוג זה נדירים במקראות הלימוד, משום חתרנותם הקוראת לנתק את הקשר שבין ההקרבה לבין קיומה של המדינה, ומפני שהם מטילים ספק בחיוניותה של ההקרבה. יש כאן פנייה להורים שבאופן טבעי מכוונים להגן על ילדיהם, ולכן היפוך התפקידים שהמדינה והצבא דורשים מהם מוצג כמנוגד לטבע האנושי. כמו כן הטקסט משקף מעבר מהתמקדות בגיבורי המלחמות להתמקדות בקורבנות.

4.4 שדה הגבורה

הגבורה נקשרת במקראות הלימוד ליום השואה. במקראות אין אומנם ביטוי ליחס השלילי של ילידי הארץ אל קורבנות השואה בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה, אך עדיין ניכר הבדל בין המורדים הנתפסים כגיבורים לבין אלו שמסרו נפשם ללא התנגדות. כך נכתב במקראות החינוך הממלכתי בטקסט שנקרא "התנגדות" (אריאל, בליך ופרסקי, 1967 : 374):

אָנוּ זֹכְרִים בְּיָרֵאת כְּבוֹד

אֶת עַז רִיחָם שֶׁל אֲחֵינוּ שֶׁמָּסְרוּ נַפְשָׁם עַל עַמָּם בְּקִדְשָׁהּ וּבְטָהָרָה;

אֶת מִסְכַּת הַגְּבוּרָה שֶׁל נְצוּרֵי גֵיטָאוֹת וְלוֹחְמֵים שֶׁקָּמוּ וְהִצִּיתוּ אֶת אֵשׁ הַמֶּרֶד לְהַצֵּל כְּבוֹד עַמָּם.

ההפרדה בין הקורבנות לבין הגיבורים משתקפת בתכנים ובאופן ארגונם של המשפטים בטקסט – בעוד הקורבנות הסבילים מוצגים כתמימים שמתו "בקדושה ובטהרה", הקורבנות האקטיביים מתו בעת ההתנגדות, לאחר שהציתו את "אש המרד". כמו כן גבורתם של הקורבנות הסבילים היא רוחנית, ומיוחס להם הצירוף "עוז רוחם". לעומת זאת גבורתם של המורדים שהתנגדו לנאצים היא פיזית, ומובילה לישועת העם היהודי כולו. במקראה נוספת של החינוך הממלכתי מובלטים סיפורי הגבורה של המורדים, של הפרטיזנים ושל שומרי המצוות (פרסקי, 1983 : 282–284). במקראות המגזר החינוך החרדי, מתמקדים הטקסטים בגבורת הנפש והרוח. כך למשל בלקט סיפורי עדים "נקודות אור במחשכי העבדות" (ליברמן וכהנא, 1988 : 53–55) המופיע במקראות החינוך החרדי, מיוחסת הגבורה לשמירת המצוות בזמן השואה. הגבורה אינה של האדם כיחיד, אלא של הקולקטיב, והיא מתבטאת בשמירת מצוות ובייחוס חשיבות לערך האנושיות גם בתקופה כל כך לאהומנית של אימה המתוארת באמצעות שדה החושך בצירוף "מחשכי העבדות". שדה האור מייצג לרוב את הגבורה, כך למשל בכותרת דבריו של בן־גוריון במקראות החינוך הממלכתי – "זֶהָרָה גְבוּרָתָם יַעֲמֵד לְעַד" (אריאל, בליך ופרסקי, 1967 : 390–391).

עם השנים עבר המושג 'גיבור' שינויים המעידים גם על תמורות בעיצוב הזהות הקולקטיבית. במקראות החינוך הממלכתי מובא קטע העיון "מיהו גיבור" שכתבה תמר שץ (רשף, הניג'טולדנו ואמיר, 2010 : 255–256; רשף, הניג'טולדנו ואמיר, 2014 : 237–238), ובו מוצגת ההתייחסות של היהדות לגיבור:

בדורות הקודמים (ביוון ורומי במיוחד) חייב היה הגיבור – אפילו שהוא שליט רב כוח – לעשות מעשה כלשהו שיפרסם ויזַכֶּה אותו בצדק בהערצת גיבורים. בימינו חל שינוי מביך: פרסומם של גיבורים מסוימים אינו נובע ממעשה גבורה שעשו אלא... מן הפרסום שזכו לו! [...]. ועוד משתמע כי אל לו לאדם לחפש גבורה בשדה הקרב ולהעריץ גיבורי מלחמה.

יש כאן ניתוק בנימה של הסתייגות והוקעה של שדה הגבורה משדה ההקרבה – לא עוד גבורה המבוססת על מעשים הרואיים, אלא גבורה המבוססת על פרסום ועל אהבת הקהל. בהמשך לטקסט זה מוצגים תיאורים של גיבורים לאורך ההיסטוריה אשר ממחישים את השינוי בתרבות ובחברה הישראלית בעקבות החשיפה לתרבות הגלובלית. כך מוצגת הנסיכה דיאנה לצד דוד המלך, ונינט טייב ורן דנקר, זמרים ישראליים מוכרים, מוצגים לצד מנחם בגין ורבי עקיבא יוסף:

רון דנקר
זמר, איתן

מנחם בגין
מנהיג

דוד המלך
"יאמר דוד אל הפלשתים: אמה בא אלי בחרב וזכנית וכידון ואנכי בא אלי בשם אדני" (שמואל א. י', 45)

לינדי דיאנה פרנסס ספנסר
הנסיכה מוויילס

רבי עקיבא בן יוסף
רב | מלמד תורה | מוהקק

נינט טייב
זמרת נינט

ההשוואה שעורכת הכותבת בין סוגי הגיבורים השונים אומנם חושפת מגמה בחברה הישראלית, אך לא מתוך האדרתה, אלא בנימה של לעג ושל ביקורתיות, ולכן היא מתארת את השינוי כ"מביך".

4.5 שדה הרעות

מושגי הרעות ואחוות הלוחמים, שהיו סימן היכר לדור לוחמי מלחמת העצמאות, קיבלו ביטוי רשמי בקוד האתי של צה"ל, שבו בשם הרעות נדרשים החיילים להקריב את חייהם. בשירו של חיים גורי "הרעות" (קרחשגב, טל ואלון, 2014: 257; 2014: 248; רשף, הניג'טולדנו ואמיר, 2014: 34–35) שנכלל במקראות החינוך הממלכתי והממלכתי-דתי, לרעות יש תפקיד מרכזי בזיכרון הנופלים:

אך נזכר את כלם:

את פי הגלורית והתאר-

פי רעות שפזאת לעולם

לא תתן את לבנו לשפח.

אהבה מקדשת בדם

את תשובי בינינו לפרח.

הַרְעוֹת נִשְׁאָנוּ בְּלִי מְלִים
אֶפְרָה עֲקֹשְׁנִית וְשׁוֹתֶקֶת
מְלִילוֹת הָאִימָה הַגְּדוֹלִים
אֶת נוֹתְרֵת בְּהִירָה וְדוֹלְקֶת.
הַרְעוֹת, כְּנֻעֲרִיד כְּלָם
שׁוֹב בְּשִׁמְךָ נִחֲוֶה וְנִלְכָּה
כִּי רָעִים שֶׁנִּפְּלוּ עַל חֶרֶב
אֶת חַיִּיךָ הוֹתִירוּ לְזִכָּר.

הרעות שחיברה בין הלוחמים בחייהם, ממשיכה להתקיים גם אחרי מותם, והיא המעגנת את הזיכרון. הצירוף "אֶהְבָּה מְקֻדֶּשֶׁת בְּדָם" עוסק באהבה ללא תנאי המקודשת בדם הנופלים. הקידוש משמעו ייעוד לתפקיד או למשימה, והלשון היא לשון שבועה – לזכור את הנופלים ולא לשכוח. מחד גיסא הרעות נקשרת לשדה השקט – "נִשְׁאָנוּ בְּלִי מְלִים", "שׁוֹתֶקֶת", ובתחילת השיר: "חֶרֶשׁ חֶרֶשׁ", דממה הרומזת על המוות ועל שדה החושך: "יֹוֹרֵד לֵיל הַסְּתָו", "אֶפְרָה"; מאידך גיסא הרעות נקשרת לשדה האש והאור: "וּמְצִית כּוֹכָבִים", "בְּהִירָה וְדוֹלְקֶת". החיבור בין השדות הללו מחזק את המסר כי על אף המוות, האובדן וההקרבה, נותרה נקודת אור אחת בדמות הרעות בין הלוחמים וגבורתם של הנופלים.

במקאמה של חיים חפר "מסדר הנופלים" (משרד החינוך והתרבות, 1990: 129; פרס־פרסקי, 1992: 258; פרסקי, 1983: 401–402) המופיעה במקראות המגזר הממלכתי־דתי והממלכתי, מתואר מסדר צבאי המתרחש בעולם הבא, ואליו מגיעים חללי מלחמת ששת הימים שהקריבו את חייהם:

כִּי חֲבוּרָה שְׁכֻזָּאת לֹא הִיְתָה עוֹד לְמַעַלָּה / וְאִזּוֹ פְתָאם שׁוּמְעִים הֵם קוֹלוֹת מְפָרִים בּוֹכִים וְהֵם
מִבִּיטִים הַבִּיתָה אֶל אֲבָא וְאִמָּא, אֶל הַנְּשִׁים, הַיְלָדִים וְהָאֲחִים / וּפְנִיָהם דּוֹמְמוֹת וְהֵם עוֹמְדִים
בְּבוֹכִים וְאִזּוֹ מִיִּשְׁהוּ מֵהֵם לוֹחֵשׁ: סְלִיחָה, אֲבָל הֵיִינוּ מְכָרְחִים נִצְחָנוּ בְּקָרְבוֹת / וְכַעַת אָנוּ נְחִים
/ אֵלֶּה הָאֲחִים שְׁלִי, אֵלֶּה הָאֲחִים //

יש כאן פער בין הכרח ההקרבה לבין הגעגוע לבני המשפחה. ההקרבה גוברת על הגעגוע ומוסברת על ידי המטפורות – "הצבא הוא משפחה", ו"החיילים הם אחים". מן המטפורות הללו משתמע כי קיים קשר דם בין החיילים שהפך לקשר דמים בין הנופלים בעולם של מעלה, והוא מעין תחליף למשפחה ולבית הנמצאים בעולם הגשמי. גם כאן נקשר שדה השקט לקורבנות: "פניהם דוממות", "לוחש" לעומת הקולות והבכי של בני המשפחה שנותרו בחיים.

4.6 שדה הטבע

במבט ראשון ההקרבה הנקשרת באופן אינטואיטיבי למלחמה ולמוות, נראית רחוקה משדה הטבע. אולם אפשר לזהות בשיח המלחמה גם מאפיינים של "טבעון" (גבריאלי נורי, 2005). בשירו של חיים גורי "בַּאב אֶלְוָאד" ששובץ במקראות המגזר הממלכתי והממלכתידתי (בן-עמי, פוזנר, גביון, שמיר ושביט, 1997: 22; טליתמן ושליטא, 1996: 312; כהן, 1987: 290; משרד החינוך והתרבות, 1990: 122) מופיע שדה הטבע הכולל בתוכו את החי ואת הדומם:

פַּה אֶנִי עוֹבֵר. נֶצֶב לְיַד הָאָבֶן,
כְּבִישׁ אֶסְפֵּלֵט שְׁחוֹר, סְלַעִים וְרֶכְסִים
עָרַב אֶט יוֹרֵד, רוּחַ יָם נוֹשֶׁבֶת
אוֹר כּוֹכַב רֵאשׁוֹן מֵעֶבֶר בֵּית־מַחְסִיר [...]
בְּצַדֵי הַדֶּרֶךְ מוֹטָלִים מִתִּינוּ.
שְׁלֵד הַבְּרִזָּל שׁוֹתֵק, כְּמוֹ רַעִי.
פַּה רִתְחוֹ בְּשֶׁמֶשׁ זֹפֶת וְעוֹפְרֶת,
פַּה עֶבְרוּ לֵילוֹת בְּאֵשׁ וְסַכִּינִים [...]
וְאֶנִי הוֹלֵךְ, עוֹבֵר כְּאִן חֶרֶשׁ חֶרֶשׁ
וְאֶנִי זוֹכֵר אוֹתָם אֶחָד אֶחָד [...]
יוֹם אָבִיב יְבוֹא – רֶקְפוֹת תִּפְרָחְנָה,
אֲדָם כְּלָנִית בְּהָר וּבְמוֹרֵד,
זֶה אֶשֶׁר יֵלֵךְ – בְּדֶרֶךְ שְׁהֲלַכְנוּ –
אֵל יִשְׁפַח אוֹתָנוּ – אוֹתָנוּ בַּאב אֶלְוָאד.

הדומם מיוצג באמצעות האבן, כביש האספלט השחור, הסלעים, הרכסים, שלד הברזל, הזפת והעופרת, והוא נקשר למוות ולשדות סמנטיים של שקט: "שותק" "חרש חרש" ושל חושך: "שחור", "ערב אט יורד", "לילות". לעומתו החי מיוצג באמצעות רקפות, אודם הכלנית ובבני האדם שנותרו בחיים, והוא מבטא את המשכיות החיים והשגרה לאחר המוות. בבית האחרון יש התברות מיוחלת בין הדומם והמת לבין החי. אודם הכלנית הוא מטונימיה לדם הנופלים, והרקפות הן שיצאו מתוך הסלעים כמצבות ההרוגים. הפרחים האדומים מייצגים בשירים רבים את דם הנופלים שהקריבו את חייהם למען המולדת, כך למשל בשיר "הַנְּהַ מְטָלוֹת גּוֹפּוֹתֵינוּ" (פרס־פרסקי, 1992: 256–257) שכתב חיים גורי יום אחרי נפילת שירת הל"ה בינואר 1948, ונכלל במקראת המגזר הממלכתי:

לא נאהב, לא נרעיד מיתרים בצלילים ענגים ודמומים,

לא נשאג בגנים עת הרוח עוברת ביער.

ראה, אמותינו שחוחות ושותקות, ורעינו חונקים את בקים [...]

עשינו ככל שנוכל, עד נפל האחרון ולא קם [...]

עוד נשוב, נגש, נחזר כפרחים אדמים.

תפירונו מיד: זו "מחלקת החר" האלמת.

אז נפרח, עת תדם בהרים זעקת ריה אחרונה.

הפרחים האדומים משמשים בשיר כייצוג לנופלים ולחשיבות הקרבתם, וההקרבה מאפשרת את המשך החיים ואת מחזוריות הטבע. הכינוי "מחלקת החר האילמת" קושר שוב את המוות לשדה השקט. הקוטביות בין שדה השקט שלאחר הקרב לשדה הרעש שבמהלכו, מתבטאת במבנה שלילה: "לא נרעיד מיתרים" ו"לא נשאג בגנים" ובאמצעות הניגודיות בין הפועל "תידום" לבין השמות "זעקה" ו"ירייה". שורשו של הפועל "תידום" הוא דמ"מ, כך גם שורשן של הצורות "דימם" ו"דממה". הקרבה המורפולוגית בין הצורות קושרת סמנטית את הדם והמוות עם השקט. בכל היצירות המופיעות בשדה הסמנטי של טבע הדגש הוא על הקורבנות, ואילו ההקרבה נמצאת ברקע. עם זאת נקודת המבט האישית מבטאת נקודת מבט קולקטיבית, כלומר זיכרון הנופלים הוא משאב סמלי לאומי המבטא את ההשתייכות הקולקטיבית של הפרט לחברה הישראלית.

5. סיכום ומסקנות

המחקר מצביע באופן מכליל על העיסוק הרב והמקיף בערך ההקרבה במקראות הלימוד. יחד עם זאת בחינה משווה של מקראות מגזרי החינוך מגלה כי ערך ההקרבה חובר לשדות סמנטיים שונים בכל מגזר, כך נקשר ערך ההקרבה לשישה שדות סמנטיים שונים במקראות החינוך הממלכתי, אולם במקראות החינוך החרדי הוא נקשר רק לשדה הגבורה. גם בתוך מקראות המגזר הממלכתי מתגלים הבדלים בטיב הזיקה בין ערך ההקרבה לבין השדות השונים, כך למשל הזיקה לשדה הגבורה ולשדה המלחמה הדוקה ובלתי אמצעית לעומת הזיקה בין ערך ההקרבה לבין שדה הטבע המתבטאת באמצעות מטפורות היוצרות חיבור עקיף בין השדות.

בולטת גם ההתעלמות הכמעט מוחלטת מערך ההקרבה במגזר החינוך החרדי שמדיר ממקראותיו את יום הזיכרון ואת יום העצמאות. ההקרבה מוזכרת במקראות אלו רק בהקשר למלחמת העולם השנייה, ומתמקדת בגבורת הרוח כאמצעי התקרבות לאל, לקידוש השם ולשליטה במאוויים פנימיים.

תרשים א שלהלן מלמד על האופן שבו מושג ההקרבה מעוצב בתודעת התלמידים הרכים שנחשפים למקראות לימוד. הוא מתאר את השדות הסמנטיים הקשורים למושג ההקרבה ואת הזיקה ביניהם לבין שדות השקט והרעש. בכל אחד מהשדות המרכזיים שעלו מהיצירות אפשר להבחין במטפורת בסיס מרכזית. כך למשל "המולדת היא בניין" היא מטפורת בסיס העולה משדה ההתיישבות. בשדה זה מתגלה גם קשר מורפורסמנטי בין אדם, אדמה ואם. בשדה הרעות עולה מטפורת הבסיס "הצבא הוא משפחה" והקשר המורפורסמנטי שמתגלה מניתוח היצירות הוא הקשר בין תידום, דממה ודימם. מן התרשים עולים יחסי הניגוד – בין שדה השקט לשדה הרעש, בין קידוש השם לקדושת החיים; בין ההקרבה המיוחלת לספקנות; בין הקורבן הפסיבי שגבורתו היא גבורת הרוח והנפש לבין הגיבור האקטיבי שגבורתו היא גבורת הגוף; ובין הגבורה ההרואית לגיבורי התרבות.

הייתה ערך עליון עם קום המדינה, והדהדה בו האמירה המיוחסת לטרומפלדור ממש לפני מותו: "טוב למות בעד ארצנו", הפכה במרוצת השנים לערך שאפשר לבקר אותו, להביע ספקנות לגביו ואף לשלול אותו. מגמה זו משתקפת במקראות החינוך הממלכתי ובחינוך האנתרופוסופי. בדומה לכך השתנה גם מושג הגבורה בהשפעת התרבות הגלובלית – הגיבור אשר היה בעבר מי שביצע פעולה הרואית והקריב את חייו למען מטרה נעלה, הפך להיות כל אדם מוכר באשר הוא, ללא כל קשר לפעולותיו או למעשיו. לא עוד הערצה של גיבורים לאומיים שפעלו באומץ לב, אלא הערצה של גיבורי תרבות ידוענים על בסיס פרסומם. שינוי זה נקשר לשינוי במושג ההקרבה – מהקרבה למען הקולקטיב ל"הקרבה" למען תועלת אישית והגשמה עצמית. בהשפעת הגלובליזציה והתרבות המערבית הפכה ההגשמה העצמית לערך עליון – "טוב לעוף בעד עצמנו", או כפי שכתב אריק ברמן בשירו: "לא בשם הדגל אלא בשם הגשמה עצמית." ניתוח בלשני של ערכים במקראות הלימוד משקף הן שסעים בחברה הישראלית והן תמורות שחלו באתוס הלאומי.

מקורות

אחיטוב, נ' (1.10.2014) אוהל השכול והתקווה. **הארץ**.

<https://www.haaretz.co.il/magazine/.premium-1.2448392>

אלמוג, ע' (2013). צבר הולך ונעלם. **אנשים ישראל**.

<http://www.peopleil.org/details.aspx?itemID=30384&bookid=26#h84>

אנטמן, ר' (2005). **בשפת השורות – מקראה לבית הספר הממלכתי-דתי, ספר ו**. כינרת.

אריאל, ז' בליך, מ' ופרסקי, נ' (1967). **מקראות ישראל לשנת הלימודים השישית**. מסדה.

בן-עמי, ע' פוזנר, מ' גביוון, א', שמיר, א' ושביט, ז' (1997). **חלונות ה-ו: מקראה לבית הספר**

הממלכתי. מט"ח ועם עובד.

בן-פזי, ח' (2006). "גר אנכי בארץ": טריטוריה, מולדת וזהות במשנת לוינס. *דעת*, 57-59, 393-412.

גבריאל נורי, ד' (2005). **המלחמה הנורמאלית – הממד התרבותי של הפתעת מלחמת יום**

הכיפורים: ייצוגי מלחמה בתרבות הישראלית 1967-1973. עבודת לשם קבלת תואר

דוקטורט. אוניברסיטת תל אביב.

גוטוויין, ד' (1999). הפרטת השואה: פוליטיקה, זיכרון והיסטוריוגרפיה. **דפים לחקר תקופת**

השואה, טו, 7-52.

גן, א' (2014). **קורבנותם – אומנותם: משיח קורבני לשיח ריבוני**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

דוד, א' (2012) פסלי פניה של אומה : זהות יהודית-ישראלית במקראות המאה העשרים. **דור לדור** :

קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות, מא. אוניברסיטת תל

אביב.

הכהן-קוק, א"י (1974). **עולת דאי"ה**. מוסד הרב קוק.

זרובבל, י' (2004). קרב, הקרבה, קורבן : תמורות באידיאולוגיית ההקרבה הפטריוטית בישראל.

בתוך א' ברעמוס וד' ברטל (עורכים), **פטריוטיזם : אוהבים אותך מולדת** (עמ' 61–99). דיונון

– אוניברסיטת תל אביב.

חקק, ה' וחקק, ב' (2002). חינוך לערכים באמצעות מקראות ללימוד ספרות. **בשדה חמד : ביטאון**

לשאלות חינוך והוראה, 4.

טברסקי, י' ומלכיאל א' (1968). **הליכות ישראל, כיתה ו**. עמיחי.

טליתמן, ב' ושליטא, ח' (1996). **דרך המילים : ספר ו**. כינרת.

כהן, א' (1987). **מפגשים ו : לגעת במלים לחיות שיר**. עם עובד.

ליברמן, ה' וכהנא, פ' (1988). **ילדותנו ספר שישי ללימוד ומקרא לשנת הלימודים השישית**. ישורון.

מלצר, י' (2012). מקראות ישראל – דיוקן ישראלי. אתר הספרייה הלאומית.

<http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/library/Blogs/Pages/Blog-Mikraot-Israel.aspx>

משיח, ס' (2000). **ילדות ולאומיות : דיוקן ילדות מדומיינת בספרות העברית לילדים 1790–1948**.

צ'ריקובר.

משרד החינוך והתרבות – המנהל הפדגוגי, האגף לתכניות לימודים (1990). **פתחו את השער –**

מקראה לכיתות ו לבית הספר הממלכתי-ידיני. מעלות.

סוברן, ת' (1994). **שדות סמנטיים : עיון בלשני-פילוסופי בקשרי משמעות**. מאגנס – האוניברסיטה

העברית.

----- (2006). **שפה ומשמעות – סיפור הולדתה ופריחתה של תורת המשמעים**. אוניברסיטת

חיפה.

עזריהו, מ' (1995). **פולחני מדינה : חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים בישראל 1948–1956**.

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

----- (2006). הגיבורים בעם. **קתדרה, 121**, 189–194.

פרס-פרסקי, ע' (1992). **מקראות ישראל חדשות לכיתה ו**. מסדה.

פרסקי, נ' (1983). **מקראות ישראל חדשות : ספרות בכיתה ו**. מסדה.

קיזל, א' (2012). מחקר ספרי לימוד ככלי בידי מקבלי החלטות בתחום מדיניות החינוך. **שבילי מחקר**, 18, 109–116.

קלוזנר, י' (1945). גבורה והומניות בשירתו של טשרניחובסקי – הרצאת זיכרון ביום מתן "פרס טשרניחובסקי" של עיריית תל אביב, שנה למותו. **מאזניים**, א, 1–8.

קרחשגב, ד', טל, ל' ואלון, ע' (2014). **על קצה הלשון – ו' ומעולמה של ספרות (לחינוך הממלכתי)**. מודן.

----- (2014). **על קצה הלשון – ו' ומעולמה של ספרות (לחינוך הממלכתי)**. מודן.

רגב, מ' (1992). **ספרות ילדים השתקפויות: חברה, אידיאולוגיה וערכים בספרות ילדים ישראלית**. אופיר.

רוזנטל, א' (2015). מחקר משווה של ערכים בספרות ילדים, ככלי לחינוך ערכי בגיל הרך, בחינוך הממלכתי, החרדי-עצמאי והיהודי-המתקדם. **ספרות ילדים ונוער**, 138, 75–90.

רשף, ב' הניג'טולדנו, מ' ואמיר ד' (2010). **עונות וליהנות 4**. דני ספרים.

----- (2014). **עונות וליהנות 1**. בונס.

Kittay, E. F. (1992). Semantic fields and the individuation of content. In A. Lehrer & E. F. Kittay (eds.), *Frames, fields, and contrasts* (pp. 229–252). Lawrence Erlbaum.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we Live by*. Chicago University Press.

Smith, A. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell.

Sovran, T. (2013). House and home: A semantic stroll through metaphors and symbols. *The Journal of Israeli History*, 32(1), 141–156.